

DOMOKOS JOHANNA

NIILLAS HOLMBERG JOJKAVERSE ROOPE MÄENPÄÄ *LUOVUS* CÍMŰ SZIMFÓNIAJÁNAK FINNORSZÁGI ÉS KANADAI ELŐADÁSÁBAN

■ Az irodalmi művekben a nyelvek többes jelenlétét felmutató kódváltás nagy számban vonz maga köré olyan elemeket, amelyek különböző kulturális mintázatokhoz tartozó **kulturáliáknak** nevezhetők (arti-, menti- és szociofaktumokra való utalások; vö. Posner 2003), valamint **kulturális viszonymintázatok** (pl. a társadalmi rendet, különösen a kulturális rétegek közötti viszonyokat értékelő kijelentéseket; l. Dausendschön-Gay *cultural accounts* 1998; vö. Domokos 2018). Az ilyen irodalmi művekben a narratív egység valamennyi szintjén kommunikáló ágensek (pl. szerző, olvasó, implikált szerző, implikált olvasó, narrátor, narratív címzett, fikcionális szereplők) kulturális háttere és nyelvi repertoárja szemantikai relevanciával bír, és ezek horizontális és diagonális viszonyait egyaránt figyelembe kell venni (l. Deganutti–Domokos–Mudriczki 2023). Fontos megjegyezni, hogy e kulturális kategóriák (kulturáliák, viszonymintázatok, nyelvi repertoárok) bármely irodalmi mű esetében vizsgálhatók, nem csupán a szövegben látványosan használt, kódváltásokat tartalmazó alkotásokban.

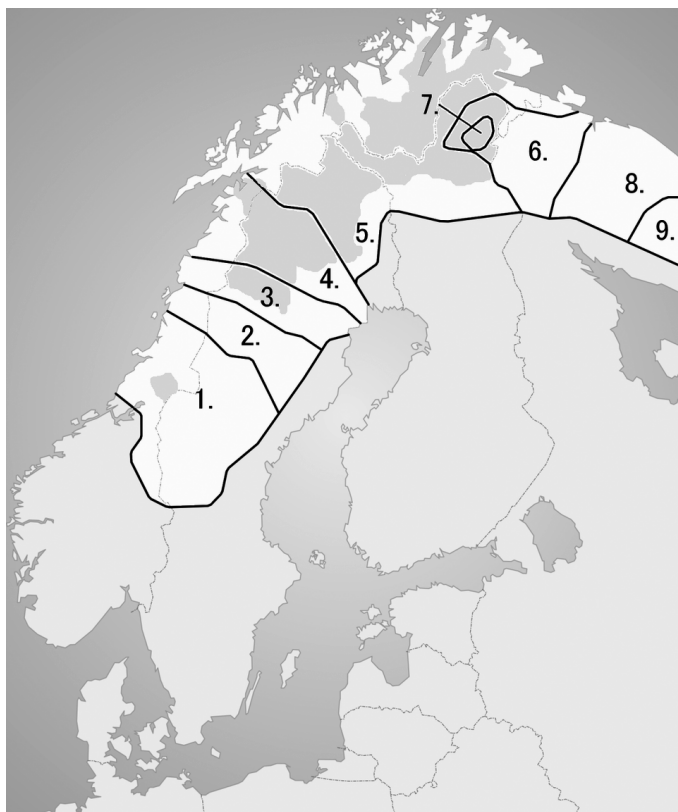

Holmberg nemcsak egyéni művészi alkotásairól híres a globális művészetek területén, hanem művészi társaival együtt létrehozott, gyakran artista hangnemet felmutató klasszikus és modern zenei előadásairól, performanszairól, dokumentarista és művészi filmes munkásságáról is.

A jelen tanulmány egy 2023-as angol publikációban már említett mű (Niillas Holmberg *Luovus* verse) sokkal részletesebb és továbbgondolt kutatási eredményeként született meg.

Multimodális, interlingvális és intralingvális transzlingvizmus a számi költészetben

■ Az európai őshonos énekhagyományok közül a legrégebbinek tartott jojkahagyományból kinövő kortárs számi költészet az 1980-as években vált nemzetközileg ismertté, amikor megjelent az író és őslakosjogi aktivista Nils-Aslak Valkeapää kötetének, a *Beaivi, Áhčážan*-nak (1988) a publikálása. A mű 1991-ben elnyerte az Északi Tanács Irodalmi Díját, és több mint egy tucat nyelvre fordították le: angolul *The Sun, My Father*, magyarul pedig *Nap, édesapám* címen (mindkettő 1997-ben jelent meg). Amióta a számi irodalom belépett a skandináv és a világirodalmi színtérre, e szövegek gyakran magyarázó paratextusokra szorulnak. Ezeket sok esetben már maga a szerző beépíti előszóként vagy függelék-ként, de legkésőbb a fordításokban jelennek meg a fordító által készített glosszáriumok vagy egyéb tájékoztató szövegek formájában. Így a számi irodalom – amely egy tucat nyelv, kultúra és kulturális folyamat metszéspontjában helyezkedik el – olyan kontextusban létezik, amely más olvasóközönségek számára nagyrészt ismeretlen.¹

1. Ábra: A kb. 50.000 számi anyanyelveinek három, földrajzi alapú fő csoportja: I. Déli számi nyelvek: 1. Déli számi, 2. Umei számi, II. Északi számi nyelvek: 3. Pitei számi, 4. Lulei számi, 5. Északi számi, III. Keleti számi nyelvek: 6. Kolta számi, 7. Inari számi, 8. Kildini számi, 9. Teri számi. A sötétebb sárgával jelölt területeken a számi nyelvet hivatalos nyelvként ismerik el.²

A múlt asszimilációs folyamatait sötét árnyékként maga mögött tudva, illetve a jelenben zajló sikeres revitalizációs folyamatok közepette még a számiknak is újra kell tanulniuk, miként inspirálhatja a fonetikai és szótagalapú archaikus zenei improvizáció a modern költészetet, illetve hogyan hatolhatnak át a nomád és a letelepedett hagyományos életmód tárgyi világi és rítusai a költői gondolkodásba és kifejezőmódba. Így az archaikus és az új, a zenei, vizuális és poétikai, valamint a nem verbális és verbális nyelvhasználat közötti kódváltások – amelyek mindazonáltal a többnyelvűség körében nyilatkoznak meg – a számi poétikai esztétika alapvető elemei. Valkeapää fent említett kötete, a számi könyvkiadás első nemzetközi sikere, már tartalmaz jojkaverseket (fonetikai improvizáción alapulva), valamint modern szabadverseket mintegy 300 dokumentarista fényképpel együtt, német, finn, francia, norvég, dán és svéd nyelvű képaláírásokkal (ahogyan a számi dokumentumfotókat világszerte katalogizálták a múzeumokban), továbbá egy olyan függelékkel is, amely nem számi etnográfusok életrajzeit és nem számi nyelvű publikációik címeit közli (részletesebben l. Domokos 2016).

Valkeapää örökségének egyik kiemelkedő kortárs továbbvivője a szintén finnországi számi fiatal zenész, regényíró, költő és forgatókönyvíró Niillas Holmberg (sz. 1990). Holmberg északi számi anyanyelvén és az államnyelvi finnül ír, énekes és aktivista előadóként pedig angolul is megszólal. Tizenhét évesen debütált szerzőként, azóta hat díjnyertes verseskötetet és egy regényt publikált. Művészetének középpontjában az a kérdés áll, miként állítható helyre az emberiség intimitás kapcsolata a Földdel azoknak a kiindulópontoknak az újragondolásával, amelyek a kizsákmányoláshoz és kifosztáshoz vezettek. A szerző az eltolódott érték- és hatalmi viszonyokat nemcsak interkulturális, hanem intrakulturális szinten is kritikusan mérlegeli. Utolsó előtti verseskötete először számi nyelven, majd egy évvel később finnül jelent meg (*Juolggevuoddu*, 2018; *Jalkapohja*, 2019), legfrissebb, egy számi–finn kapcsolatról szóló regénye pedig először finn nyelven látott napvilágot (*Halla Helle*, 2020³), majd számiul is átdolgozta (*Elle Hallala*, 2022). Pár hónapja megjelent, a nyelv mélyszerkezetével erősen dolgozó verseskötete (*Narrattu*, 2025) finnül látott napvilágot.

Holmberg nemcsak egyéni művészi alkotásairól híres a globális művészetek területén, hanem művészi társaival együtt létrehozott, gyakran aktivista hangnemet felmutató klasszikus és modern zenei előadásairól, performanszairól, dokumentarista és művészi filmes munkásságáról is. Az alább részletesebben elemzett műre való rávezetésként most ebből a nagyon összetett és magas színvonalú munkásságból, említsünk meg néhány olyan fellépést, ahol Niillas modern zenei előadókkal lépett fel. Legrégibbi és mai napig is leggyakoribb partnere a vele egykorú Roope Mäenpää (sz. 1990), akivel 16 évesen találkozott, és rá két-három évvel már felhívták magukra a figyelmet a skandináv kulturális életben. Ő az elemzendő vers zenei világának a megalkotója. De Niillas fellépett a saját kvartettjével is (Niillas Holmberg Kvarteahitta⁴) Pauli Lyyttinen szaxofonistával.⁵ Egyik kiemelkedően sikeres 2024-es előadása a *Juovssaheadji – Tilbakeførereren* (Aki visszavezet, számi és norvég nyelvű kettős cím) táncmű, melynek zenéjét Jakob Janssønn szerezte, szövegét írta és jojkakísérettel való előadását Niillas Holmbergnek tulajdoníthatjuk, koreográfiája és táncelőadása Biret Haarla Pieski és Gáddjá Haarla Pieski műve, látványtervezője pedig Outi Pieski volt.⁶

Mindez egy olyan művészi kontextusba ágyazódik be, ahol a számi művésze-(te)k nagyon magas fokon érintkeznek a globális művésze(te)kkel, és az irodalmi/nyelvi tehetség más műfajokkal ötvöződve lép fel, pl. Marja Mortensson jokkaénekes fellépése Daniel Herskedallal a 2022-es béke-Nobel-díj átadásakor⁷, vagy Hilda Länsman egy évtizedes produkciói⁸

A Holmberg által 2022-ben Rovaniemiben a Lappföldi Kamarazenekarral és 2023-ban Ottawában a kanadai National Arts Centre Orchestrával (Nemzeti Művészetek Központjának Zenekara) vokalistaként versét megszólaltató *Luovus – szimfónia jokkára és kamarazenekarra* című mű (zenést szerezte Roppe Mäenpää, John Storgårds vezényletével) vizsgálatával arra törekszünk, hogy rávilágítsunk arra az ívre, amelyet Holmberg a kódváltás révén nemcsak a számi irodalom, művészet számára nyitott meg.

Kitéró a jokkára⁹

■ A fentiekben számos utalás történt Európa legarchaikusabb énekes műfajára, a számik jokkájára. Itt két bekezdés erejéig azért térünk ki a jokka ismertetésére, mert elengedhetetlen elemzett művünk megértéséhez, összetettebb megéléséhez. E rögtönzött műfajban eleveníti meg ma is a számi énekes érzelmeit, gondolatait ikonikus módon, melynek alanya lehet állat, növény, ember, különböző események. A nemzetközileg is kiemelkedő magyarországi számi kutató, Tamás Ildikó leírása szerint a jokka

... magában hordozza a szent és a profán szimbólumok sok jellegzetességét, használati köre pedig jóval meghaladja azt, amit általában a népdalokhoz vagy a szertartási énekekhez kapcsolhatunk. Számos funkcióval rendelkezik: a kommunikáció eszköze, az identitás kifejezője, a szórakozás kelléke, továbbá a számik társadalmának és környezetének osztályozására, azonosítására is szolgáló rendszer; a tapasztalatok, a világról szerzett ismeretek egyfajta foglalata, amelyben tükröződik és kifejezést nyer világlépük. (l. Tamás 2017)

A jokkában a szöveg kevésbé releváns. Az üzenet tartalmát, a kódot elsősorban a jokka kis hangközökre épült dallama és egy dalon belül is változékony ritmusváza hordozza, így a jokka kommunikációs funkciói innen közelíthetőek meg. A vershez a jokkát a beszélt nyelvtől eltérő kommunikációs strukturáltsága, szubjektív jellege, kötetlen formája rokonítja, és teszi lehetővé, hogy sajátos előtörténete legyen a számi műköltészetnek, sőt a számi szabad versnek is. A jokkálás hagyományozódásában különösen jelentős Jacob Fellman (1795–1875) tevékenysége, aki – annak ellenére, hogy pap volt – nem üldözötte és tiltotta a jokkálást. A XIX. század közepén gyűjtött jokkait először fia adta ki négy kötetben 1906-ban az *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* (Feljegyzések lappföldi utazásom során) címmel.

A jokka társadalmi funkciójának vizsgálatakor történetileg öt főbb korszak különíthető el. Ezek a számi orális kultúra különböző korszakaival esnek egybe:

1. a kereszténység számiknál való terjesztése előtti időszak, azaz a XV. századig,
2. a kereszténység terjesztésének első, viszonylag eredménytelen korszaka, egyúttal a számi hitvilág megbomlása, azaz XV–XVII. századok,
3. a számik megkeresztelése, a lesztadionus hit térhódítása a XIX. században, valamint a XX. század első felében,

4. a protestáns vallás társadalmi relevanciájának viszonylagos visszaesése, azaz a XX. század második fele,

5. a jojka világzenei sikere, kultúrpolitikai relevanciája (XX–XXI. századfordulóval).

Ezen korszakok alatt a jojka a zavartalan, természetes megnyilvánulástól (például mágius énekként samanisztikus szertartások alatt), a külső, vallási hatalom általi (az ördög szavának bélyegezve, halálos büntetéssel), majd a leszadionus számik általi tiltásán át a szabad használat felé tart. Funkcióját tekintve lényeges változás abban vehető észre, hogy a jojkának a kereszténység előtti számi hitvilágban betöltött rituális szerepe eltűnik, és az érzelmek, gondolatok művészi formájává válik, mely jelenleg nagyfokú sikereket arat világzenei terjesztésével.

A második korszakban a számik életéről szóló feljegyzések mellett népköltési alkotásokat is kezdtek lejegyezni. Az idegen tudósító általában saját anyanyelvének helyesírását alkalmazta a számi nevek, szövegek lejegyzésére. Ezek a lejegyzések nagy kincsesbányái a jelenlegi kulturális revitalizációnak. Számos művészeti alkotás ezeket dolgozza fel, ezzel teremti meg „számiságát”.

A harmadik korszak népköltészeti gyűjtései mellett olyan egyéni alkotásokat találunk, melyek irodalmi (l. első regények, verskötetek) vagy politikai indíttatásúak (l. egy-egy pamflett Elsa Laula Renberg valamint Karin Sternberg tollából).

A negyedik korszakban pedig kollektív igényű helyesírási rendszerek jelennek meg, melyek az azt követő korszakban oktatási segédletekként széles körben elterjednek.

A jojka ötödik korszakában a jojka erős művészi és politikai megnyilatkozási igényt mutat, mely leginkább az északi számik oldaláról dokumentálható, hisz ez a legnagyobb lélekszámú közösség, a legszisztematikusabban kiépített művészi világ, valamint a legtöbb irodalmi alkotás felmutatója. Ennek tagja e tanulmányban említett Nils-Aslak Valkeapää, aki Niillas Holmberg számára is a legfontosabb számi példakép.

A jojka lejegyzése, mely első ízben a jojkagyűjtők tevékenységéhez fűződik, érdekes kihatással volt a műfaj történeti alakulására. A számik hagyományos nomadizáló életmódjának megszűnésével a XIX–XX. századfordulón a jojka szociális szerepe megváltozott. Ennek egyik következményeként a jojkálás mint *mesterség*, a jojka mint művészeti műfaj tűnik fel a XX. század második felében. A jojkálók tudatosan viszik tovább a hagyományait. A *versjojka* műfaji elnevezés nem a jojkagyűjtők lejegyzéseiből vonatkoztatható el, hanem a jojkának a szerző által történő lejegyzéséből. A szerző dalának textuális részét gyakran írásban rögzíti. Ez már átmeneti műfajnak minősíthető, helyét a népköltészet és a műköltészet között lehet megjelölni, a nézőpont és az ábrázolt téma szerint azonban közelebb áll a népköltészethez. A tulajdonképpeni jojkától viszont elkülöníti lejegyzett formája, szakaszokra való tagolása, korlátolt improvizatív jellege. A számi modern irodalomban aszerint, hogy a jojka a versbe mint *jelölt* (1. csoport), vagy mint *jelölő* (2. csoport) épül be, a jojkaversen belül két csoport különíthető el. Az első csoport a népköltészethez áll közelebb, a második pedig a műköltészethez, de mindkettő a műköltészetben mint külön verstípus jelenik meg. Az első csoportba azok a versek tartoznak, melyek a számi költészet e korszakában az olyan típusú verset alkotók tollából születtek, akik nem tudták elhatárolni magukat a jojkától, így a vers átszűszott a jojka felé. Jojkára jellemző témavariációval, felvetéssel és ábrázolással találkozunk. Ezek az alkotások, azaz

jojkaversek, általában a természetről, a számi nép és nyelv hátrányos helyzetéről szólnak. A hangvétel népies, gyakran szentimentális. Stílusukra a népköltészetben is kedvelt, ugyanakkor a romantikus népiesség verses alkotásaiban gyakran használt alakzatok nyomták rá bélyegük, pl. alliterációk, sorvégi rímek, kevés jelző, hasonlat és metafora, olykor hangsúlyos verselés, felező nyolcasok. A jojkavers második csoportjába azok a versek kerülnek, melyekben a szerző tudatosan rájátszik a jojka jellemzőire. Ide sorolható számos vers Paulus Utsitól, Nils-Aslak Valkeapäättől, Kirsti Palttotól, Rauni Magga Lukkaritól, Inga Ravna Eirán és Inger Mari Aikion keresztül Hege Siri-ig vagy Niillas Holmbergig, melyekben a kollektív érzékenység, a jojkatémák kedvelése mellett a költői nézőpont határozottabban érvényesül. A jojka versbeli kitapinthatósága itt emeli a vers minőségét, míg a korábban idézettek esetében inkább lehúzza.

Luovus Rovaniemiben

■ Roope Mäenpää zeneszerző számi zenei és nyelvi elemeket beépítő szimfóniája¹⁰, a *Luovus*, 1990-es évek végétől mai napig tartó együttműködésük csúcspontja. Popzenei gyakori fellépésük és albumaik¹¹ mellett 2019-ben komponálta a *Kumollisuus* (Úr) című komolyzenei szerzeményét, melynek szövegét szintén Niillas Holmberg írta, és ugyanúgy a Lappföldi Kamarazenekarral John Storgårds vezényletével adták elő 2020-ben.¹² Az est során John Storgårds vezényletével a közönség Niillas Holmberg jojkját és számi versét hallhatta, kiegészítve Roope Mäenpää által hangszerelt részekkel. Mellette Wagner, Debussy, Cage és Holst művei szólaltak meg különféle kamarazenei átiratokban, miközben Esko Valtaoja előadása bemutatta a *Sámi almmi máidnasat* („Lappföld égboltjának történetei”) c. projektet. Az est sikerétől is ösztönözve Mäenpää 2022-es szimfóniája ismét egy Holmberg jojkaverstől ihletődött. A művet ez alkalommal is a Lappföldi Kamarazenekar rendelte meg, és 2022-ben mutatták be John Storgårds vezényletével, Niillas vokális hozzájárulásával. Nemzetközi bemutatójára 2023-ban Ottawában került sor, ahol John Storgårds Niillast és a kanadai Nemzeti Művészetek Központjának Zenekarát vezényelte, aminet 2026 szeptemberétől John Storgårds lesz a rezidens karmestere.

A mintegy félórás darab, amelyben Roope Mäenpää Niillas Holmberg versét zenésítette meg, a számi *Luovus* címet viseli, amelynek jelentése „eloldani/elengetni”, ugyanakkor homofón a finn *luovuus* főnévvel, amely „teremtést”, „kreativitást” jelent. E szavak kölcsönhatása etimológiai dimenzióikkal együtt alkotja a vers központi magját. A finn–számi etimologizálás költői stratégiája, valamint a jojkaéneklés bevonása a klasszikus zenei előadásba már egy korábbi, rövidebb Holmberg-Mäenpää műben is megjelent (*Kumollisuus – darab kamarazenekarra és szóló jojákra*, 2019).

2022 elején a *Luovus* (teljes címén: *Luovus – Sinfonia kamariorkesterille ja joiulle / Luovus: Szimfónia kamarazenekarra és joikra*) sajátos összeállításban került bemutatására. A koncert további darabjai Wolfgang Amadeus Mozart *Fantázia f-moll KV 608*, Witold Lutosławski *Slides (Przezrocza)*, Sulkhan Nasidze *XI. szimfónia: Liturgique*, Richard Wagner *A nürnbergi mesterdalnokok előjátéka*, valamint Per Nørgård *Prelude to Breaking* című műve volt. Micsoda többnyelvű felsorolás az akkori műsorfüzetben: finn, angol, lengyel, német és francia nyelvű műcímek együttese más-más nemzetiségű zeneszerzőktől. A klasszikus zene akárcsak az opera világa valóban erősen transzkulturális.

A *Lapin Kamariorkesteri* (Lappföldi Kamarazenekar) – *Mielentilamatkoja* (Belső utazások) című YouTube-ra is feltöltött videóban Holmberg félórás előadása a 2:00:20-nál kezdődik, és hosszú jójkálást, csendeket, valamint természetes hangon előadott versmondást tartalmaz, mindvégig zenekari kísérettel. A szöveg egyik meghatározó stiláris eszközére, a kódváltásra figyelve a hallgatót az elnyújtott, melizmatikus jójkastílus ragadja meg, amely különböző hangkombinációkra („h”, „e”, „ei”, „y”, „l”, „u”, „o”, „uo”) épülő dallamos fonetikai improvizációból áll, és olyan szótagokat hoz létre, mint a „hey”, „hoo”, „loi” vagy „luo”. E fonetikai transzlingvizmusba tartozó jójkaszakaszok között strófáról strófára elhangzik az alábbi számi (beágyazott nyelvként) és finn (mátrix nyelvként) szavakat, szó szerkezeteket, mondatokat tartalmazó vers, mellyel párhuzamosan megadjuk a magyar nyersfordítást:

luoitit luovus – päästää irti
luovus on irrallaan

–

luoitit luovus – päästää irti
luovus tarkoittaa irti
luovus on nyt myös luotava
jokin joka on luotava

tiedätkö mitä on luopuminen
pitäisi tietää paremmin
mitä on luopuminen
se on johdos verbistä luoda
pitäisi tietää paremmin
mitä on luominen
se on alkuaan merkinnyt heittämistä
päästämistä irti

–

luovvamis heaitte – heitä jo luomasta
osata luopua
luopumista luoda
päästää irti – *luoitit luovus*

luoitit luovus – elengedni
luovus leválasztva lenni

–

luoitit luovus – elengedni
a *luovus* jelentése: szabad, leválasztott
a *luovushoz* ugyanakkor valamit létre
is kell hozni,
valamit meg kell alkotni
tudod, mit jelent a lemondás?
jobban kellene tudni
mit jelent valamiről lemondani
[mely számi etimológiája szerint] az
alkotni igéből származik
jobban kellene tudni
mi az alkotás
eredetileg azt jelentette: eldobni,
elengedni dolgokat

–

luovvamis heaitte – hagyj abba az
alkotást
tudj lemondani
lemondásból alkotni
szabadjára engedni– *luoitit luovus*

A dőlt betűvel szedett szavak számi eredetűek, és két igei kifejezést (a *luoitit luovus* ‘elengedni/szabadon bocsátani’ és a *luovvamis heaitte* ‘abbahagyni az alkotást’), valamint a *luovus* ‘leválasztva, elszakítva, külön lenni’ szót foglalják magukban. Ezeket a szavakat nem csupán közvetlenül követi finn fordításuk, hanem a költői figyelem az interlingvális kapcsolatokról az intralingvális etimológizálás felé fordul. A költő a számi *luoitit* szó finn megfelelőjén és etimológiai rokonán, a *luoda* („alkotni, létrehozni”) igeen elmélkedik, amely etimológiailag kapcsolatban áll a *luopua* („elengedni valamit vagy valakit”) igével, és szemantikailag közös vonást mutat a *heittä* („eldobni”) igével. E szavak közötti kapcsolatot a mai napig felismerhető a finn, kígyókra vonatkozó szólásban: *käärme luonahkansa* („a kígyó eldobja / leveti a bőrét”). Egy e-mailben Holmberg a következőket fejti ki:

...Itt egy érdekes dialektikus folyamatról van szó: valaminek a megalkotása együttal valami más elengedését jelenti. Dialektikusnak nevezem ezt, mert filozófiai értelemben napjainkban az alkotást inkább valamiféle megszerzés-ként vagy gyarapodásként értelmezzük, míg korábban úgy tűnik, hogy inkább a veszteséghez kapcsolódott (feltehetően önkéntes módon). Továbbá ebben a megvilágításban rendkívül érdekes, hogy a finn *heittä* és az északi számi *heaitit* szavak mennyire közel állnak egymáshoz (nem tudom, etimológiailag rokonok-e). Finnország lappföldi nyelvjárásában például ténylegesen azt mondják: *heitä*, amikor valakit arra kérnek, hogy hagyjon abba valamit / engedje el. A *Heitä jo huutamasta!* jelentése: „hagyd már abba a kiabálást”. (e-mail-váltás 2022. 11. 01.-én, saját ford.)

Tizennyolc soros versében Holmberg egyszerre a nyelv(ek) belső szerkezetével, etimológiájával, szóképzéseivel foglalkozva mondja ki a 21. század embere számára égető üzenetét, hogy a kevesebb több, hogy az elengedés, lemondás talán most jobb alkotás, mint a felhalmozás az amúgy is egyre inkább tárgyakkal, személlyel telítődő világunkban.

Luovus Ottawában

■ Félévre a rovaniemi hazai ősbemutatót az ottawai nemzetközi ősbemutató követte. A koncert kísérő füzetecskéjében, akár mint a kulturális központ honlapján hasznos információt talál a közönség Roope Mäenpää zeneszerző szavaival. Ő a négyteteles alkotás folyamatáról így nyilatkozott:

Számomra, mint zeneszerző, a zenei történelmi idő perspektívája szinte minden mű teljes munkafázisában jelen van. A zenekar olyan egység, amelyet a nyugati kultúra történelme formált, ennek múltja pedig még a legkifejezőbb, legexpresszívabb megnyilvánulásaiban is visszhangzik. Ugyanakkor ez az időhorizont az asztalomnál átrendeződik, amikor a szimfonikus elemeket egy ennél is régebbi összetevőbe, a jojkába integrálom. A jojka (északi számi nyelven *luhti*) az észak-európai őslakos számi nép hagyományos éneklése vagy kántálása.

A *Luovus* szimfónia kezdeti ötletei 2020-ig nyúlnak vissza, amikor a Lappföldi Kamarazenekar bemutatta a *Kumollisuus* (Űr) című rövid darabot, amelyet én és Niillas Holmberg alkottunk, és amelyet egy tér témájú koncert részeként adtak elő. A bemutatót követően minden érintettben az a közös érzés alakult ki: ezt tovább kell vinni. Így történt, hogy a *Kumollisuus* alkotás után Niillas egy további verse, a *Luovus*, egy négy tételből álló szimfónia részévé vált. Bár a jojka itt is csupán egyike a zenei kifejezői eszközöknek, atmoszférája végig érzékelhető a műben.

A darab zenei és nem zenei elemeit Holmberggel való szoros, interaktív együttműködés során alkottuk meg... Így a *Luovus*, amely Számiföld tágas tájait tükrözi, Holmberg és jómagam hosszú távú, többművészeti együttműködésének a folytatása és eddigi betetőzése lett.”¹³

Míg a rovaniemi est során Mozart és Wagner kamaraátiratai mellett az egyéb nemzetiségű Lutosławski, Nasidze és Nørgård kortárs művei között hangzott el *Luovus* szimfóniájának finnországi ősbemutatója¹⁴, addig fél évre rá, az ottawai

est során finnországi zeneszerzők, azaz Eino Juhani Rautavaara *Cantus Arcticus*-a és Sibelius 3. szimfóniája fogta közre ezt az alkotást.¹⁵ Míg a finnországi vagy skandináviai közönségnek nem kell külön jelezni, hogy a színpadon számi népviseletben megjelenő Niillas Holmberg kicsoda, milyen nyelvi és zenei világot hoz magával, addig a kanadai előadás műsorfüzetébe már nemcsak a számi–angol nyelven előadott szöveg, hanem az eredetinek feltüntetett északi száminak meg is nevezett nyelven, valamint finnül is megjelenik a vers (bár az utóbbiban számi szavak szerepelnek). Egy perc és tizenhat másodpercnyi zenei részlet mellett az esemény weboldalán a *Luovus* vers az alábbi forrás és célnyelvi szövegekkel lett a közönség elé tárva (párhuzamosan magyarul):

Északi számi nyelven

luoitit luovus – guoktánit
 luovvadis luovusiin
 –
 luoitit luovus – guoktánit
 luovus lea veaittalis
 muhto seammás juoga
 mii luvvojuvvo
 dovddatgo luohpama
 galggašii diehtit buorebut
 maid luohpan mearkkaša
 dat jorggáhallá luovvamiin
 galggašii dovdat buorebut
 luovvama
 dat johtá giehtalaga manahemiin
 luvvemiin
 –
 luovvamis heaitte
 máhttit luohpat
 luovvat luohpama, eaidama
 luoitit luovus

Eredeti szöveg Niillas Holmbergtől Magyar fordításban

szabadjára engedni – világra hozni
 elválasztani elengedni

–
 szabadjára engedni – világra hozni
 lazán elengedni
 ami mégis kapcsolódik
 ahhoz, ami teremtetett

ismered-e az alkotást
 jobban kell értened
 mi az, amit szabadon kell hagyni
 ami alkotásra fordul
 jobban kell érezned
 az alázatot
 ez óvatosan vezet a lemondáshoz
 az alkotáshoz

–
 hagyd abba az alkotást
 képes lenni alábbhagyni
 elengedést alkotni, ami eltávolodik,
 szabadjára engedni

Finnül a tanulmány a fenti egységben már idézett vers került be a programfüzetbe, csupán a számi szavak nem jelentek meg dőlten, így a finnben nem jártas kanadai közönség nem vehette észre, hogy a szöveg kétnyelvű. Azaz majd dedukcióval jön erre rá, ha majd az angol szöveggel a finnek nevezett változatot összeveti.

luoitit luovus – päästää irti
 luovus on irrallaan
 –
 luoitit luovus – päästää irti
 luovus tarkoittaa irti
 luovus on nyt myös luotava
 jokin joka on luotava
 tiedätkö mitä on luopuminen
 pitäisi tietää paremmin

mitä on luopuminen
se on johdos verbistä luoda
pitäisi tietää paremmin
mitä on luominen
se on alkuaan merkinnyt heittämistä
päästämistä irti

–
luovvamis heaitte – heitä jo luomasta
osata luopua
luoda luopumista
päästää irti – luoitit luovus
(l. magyar fordítást fennebb)

A műsorfüzet és a weboldal kanadai előadásához készített angol változatban pontosan azok a számi szavak találhatók meg, mint a finn versben, így a két vers kódváltásos stratégiája nagyjából hasonló. A „nagyjából” kitétel azért indokolt, mert a finn és a számi nyelvek között könnyebb hasonló alakra vagy közös gyökere visszavezethető szópárokat találni, mivel a két nyelv közeli nyelvrokonságban áll egymással. Az angol változat nyelvi dallamosságához viszont más stratégiát kellett választani.

Természetesen teljes mértékben megmaradt a korábbi zenekari kíséret, amelyet zongora, ütőhangszerek és vonósok meditatív összjátéka alkot. A szimfónia első és második lassú tételében a jojkaéneklés sajátos, meditatív világa szólal meg Niillas bariton hangján. A két, majdnem tíz-tíz perces tétel között csupán az első két sor hangzik el a jojkaversből. A harmadik, dinamikus tétel végén viszont a szöveg központi, legerjedelmesebb része (12 sor) hangzik el. Itt a szöveg már nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy lazán és könnyedén el is kell engedni a dolgokat, hiszen ez is a teremtés, az alkotás része, hanem a hallgatósághoz is kiszól kérdéseivel, majd intő, feltételes mondataival.

Arányaiban a harmadik tétellel megegyező, nyolcpercnyi hosszúságú negyedik tétel utolsó perceiben szólal meg a vers harmadik, záróegysége (4 sor). Ekkor hangzik el a jojkavers tétele: az elengedésből kellene alkotni, alázattal. Az angol változatban azonban van némi poétikai módosítás. Ennek kifejtése előtt álljon itt a szöveg a magyar fordításával együtt, amelyekben a számi szavak szintén nem dőltek vannak jelölve:

luoitit luovus – to let go
luovus is loose
–
luoititluovus – to let go
luovus means loose
it's also something
bound to be made
surrender means what
we should get better acquainted
with surrendering
it dances with creation
we should get better acquainted
with making
for creating is bound to mean loss

luoitit luovus – elengedni
a luovus laza, szabad
–
luoitit luovus – elengedni
a *luovus* jelentése: laza, szabad
de ehhez ugyanakkor valami,
meg kell alkotni
a lemondás azt jelenti, hogy
jobban meg kellene
ismerkednünk
vele
az alkotás táncpartnere
jobban meg kellene ismerkednünk
az alkotással

loosening
 –
 cease creating
 dance with surrender
 make the distance nearer
 let go – luoitit luovus

mert az alkotás szükségszerűen
 veszteséget is jelent, elengedést
 –
 hagyj az alkotást
 táncoljunk a lemondással
 hozzuk közelebb a távolságot
 engedd el – luoitit luovus

Míg az északi számi eredetiben nincs expresszív kódváltás, addig a finn szövegben éppen abból a szükségletből jelenik meg, hogy a vers ihletforrása magából a számi nyelvviségből ered. Ez egyben azt is felmutatja, hogy kognitív folyamatainkat mennyire meghatározza a nyelv mélyebb struktúrája, azaz az a kollektív tudás, amely a világról alkotott képünkben kódolódik. A számi versnek a szerző által készített finn változata egyben megőrzi a forrásnyelvű írás folyamatának tükrét, ugyanakkor az író többnyelvű kreativitását is felfedi.

Számiként Finnországban felnőve, számi és finn nyelvű iskolákon áthaladva Niillas Holmberg egyszerre szabad alkotó mindkét nyelvben. Sőt az ottawai előadásra készülve Niillas azt is felismerte, hogy mindezt a hallgatóságnak angol nyelven is megadhatja. Az általa készített költői angol változat a finn vers nyelvi stratégiáját követi. Egyfelől megőrzi a számi etimológiákra és szóképzésekre vonatkozó hivatkozásokat, másfelől – a vers költőiségére figyelve – nem szóról szóra fordít, hanem zenei nyelvezetben újraalkotja azt. A szöveg itt is egzisztenciális szintre emeli az elengedés témáját: a kreativitás eleve „veszteséggel” (lemondással) jár. A számi és az angol nyelvű, *I* betűvel kezdődő szavak alliterációja mellett a vers törzsrészében a finn nyelvű vers második személyű felszólító szerkezetei személytelenebbé válnak, és egyben az én és te közösséget felvállaló mi-formára váltanak. Belép a megadás és az alkotás táncának kozmikus képe, amely egyben arra a metamorfózisra is utal, amely krízisben lévő világunkban megkönnyebbülést hozhatna.

Zárógondolatok

■ Jelen tanulmányunkban a számi irodalom többnyelvűségéből indultunk ki. Rövid felvezető után – kiemelve Nils-Aslak Valkeapää költői elődként betöltött szerepét – ismertettük a nemzetközi és összművészeti téren már elismert fiatal számi művész többnyelvű és multimodális alkotói kontextusát. A tanulmány centrális részét képező elemzés a *Luovus* szimfónia eltérő országokban megvalósuló előadásaihoz beépített többnyelvűségre fókuszált. Ezzel felmutattuk, hogy a költői alkotófolyamat és reflexió egyik központi eleme a többnyelvűség, valamint a kódváltás.

A többnyelvűség ebben a műben olyan híd, amely nyelveket, kultúrákat, művészeti formákat és földrajzi tereket köt össze, és amelyet kellő alázattal építve óriási kreatív erő és öröm szabadulhat fel.

■ JEGYZETEK

1. A számi irodalom jelenleg az északi számi központi korpusz mellett déli, umei, pitei, lulei, inari és kolta nyelveken írónak norvég/ bokmål, finn, svéd, orosz és angol. Lejegyzésekben fennmaradtak egyéb kihalt számi nyelvek szövegei is (pl. kemi és a tér számi nyelveken).
2. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1mi_nyelvek (2026. 01. 07)
3. Nagyszerű beszélgetés a szerzővel a könyvről (finn nyelven, angol felirattal): Niillas Holmberg: Halla Helle. A regényből hatnyelvű operalibrettót írt Alexis Barrière (finn, déli és északi számi, angol, német és norvég), melyet 2027 januárjában Essenben ad elő az Alto Szín-

- ház, valamint a Finn Nemzeti Opera. l. The opera Day of Night brings Niillas Holmberg's Sámi novel to the stage – The Finnish National Opera and Ballet. (2026. 01. 07)
4. L. 2015-ből: Niillas Holmberg Kvarteahtta (2026. 01. 07)
5. L. 2023-ből: Niillas Holmberg & Pauli Lyytinen (2026. 01. 07)
6. Részletek az előadásból: Juovssaheaddji – Tilbakeførereren (Dance), Juovssaheaddji – Tilbakeførereren (Joik) – YouTube. (2026.01.07)
7. L. Inga Juuso és Frod Fjellman szerzeményét előadva., Marja Mortensson and Daniel Herskedal performs »Máttaráhkku« at the Nobel Peace Prize Ceremony 2022 (2026. 01. 07)
8. L. Nicholas Francett csellistával 2017-ből: Hildá – Muittut (2026. 01. 07)
9. Ez az alfejezet a 2000-ben megjelent monográfiám illető egységeire épül (*A számi költészet fordíthatósága*). Bővebben kifejtve l. ott.
10. A jojka első klasszikus zenével való legelső társításáról Veli-Pekka Lehtola így nyilatkozik 2020-as cikkében: „Egy másik tehetséges zenész a norvégiai számi ifj. Johan Sara, aki az 1990-es évektől kezdve komponál kamaraegyüttesek, fúvószenekarok és fafűvós együttesek számára, de művei feltűntek színházakban és a televízióban is. Szintén az ő nevéhez fűződik az első jojkaopera, a *Skuolffi* (2005). Ifj. Sara mellett, hogy jojkát tanít a Számi Egyetemen Kautokeino-ban, számi zenei előadóként és zenei producerként is tevékenykedik. Sara volt a producere Ole Larsen Gaino *Ludiiin muitalan* (2009) című lemezének is, melyen a jojkát a természetben rögzítették különböző évszakokban a tengeren, egy rénszarvascsordában, egy sítúrán és egy erdei menedékhelyen. A lemez egy projekt részeként valósult meg, melynek célja egy olyan egyedülálló opera megalkotása volt, amely a jojkán és a természet hangjain alapszik, hasonlóan Nils-Aslak Valkeapää madárszimfóniájához, a *Goase dusse*-hez (1994).” (68. old)
11. Pl. a 2014-es Assimilášuvdna blues, Discography and other music projects by/with the Sámi artist Jalvvi Niillas Holmberg. – Jalvvi Niillas Holmberg (2026. 01. 07)
12. L. Lapland Chamber Orchestra: ´Celestial Incantations´ Chamber Symphony Concert I – Events – Rovaniemi international (2026. 01. 07)
13. Program notes: Storgårds Conducts Sibelius | National Arts Centre (2026. 01. 07)
14. Az est teljes előadása itt látható: Lapin Kamariorkesteri - Mielentilatkoja (2026. 01. 07)
15. L. Program notes: Storgårds Conducts Sibelius | National Arts Centre (2026. 01. 07)

■ IRODALOM

- Ulrich Dausendschön-Gay – Ulrich Krafft: *Kulturelle Differenz als account*. In: Birgit Apfelbaum – Hermann Müller (szerk.): *Fremde im Gespräch: Gesprächsanalytische Untersuchungen zu Dolmetsch-Interaktionen, interkultureller Kommunikation und institutionalisierten Interaktionsformen*. Frankfurt am Main: IKO – Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 1998. 163–197.
- Deganutti Marianna – Domokos, Johanna – Mudriczki, Judit: Multilingualizmus és kódváltás az irodalomban és az előadóművészetekben. In: Deganutti Marianna – Domokos Johanna – Mudriczki Judit (szerk.): *Code-switching in arts*. L'Harmattan – Károli Books, Bp., 2023. 7–20.
- Domokos Johanna: *A számi költészet fordíthatóságáról*. Finnugor Füzetek, XV. Budapest, 2000. web: <https://core.ac.uk/download/pdf/51306641.pdf> (2026. 01. 07)
- Domokos Johanna: *A fordítás tiltása: Nils-Aslak Valkeapää és a szöveg-, folyamat- és ágensorientált fordíthatatlanság kérdése*. Critical Multilingualism Studies, 2016. 4(1). <http://cms.arizona.edu/index.php/multilingual/article/view/59/117> (2026. 01. 07)
- Domokos Johanna: *Écriture multiculturelle és a finn irodalmi mező*. In: Domokos Johanna (szerk.): *Endangered literature*. L'Harmattan – Károli Books, Bp., 2018. 67–86.
- Domokos Johanna: *A kódváltás mint esztétikai projekt a számi irodalomban*. In: Domokos Johanna – Marianna Deganutti (szerk.): *Literary code-switching and beyond*. L'Harmattan – Károli Books, Bp., 2023. 101–126.
- Veli-Pekka Lehtola: A számi társadalom és művészet a kétezres években. In: Domokos Johanna (szerk.): *Alkotni csodára vágyva: Kortárs számi művészeti fejlemények*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2020. 43–80.
- Roland Posner: *Kultursemiotik*. In: Anselm Nünning – Vera Nünning: *Konzepte der Kulturwissenschaften: Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven*. Stuttgart/Weimar, J. B. Metzler, 2003. 39–72.
- Tamás Ildikó: *A jojka szerepe a 20–21. századi diskurzív folyamatokban: Jojkák, zsoltárok, jojkazsoltárok*. *Folia Uralica Debreceniensia*, 2017. 24. 197–232. web: https://finnugor.arts.unideb.hu/fud/fud24/10_tamasi.pdf (2026. 01. 07)